УДК 811.161.2’373.611

ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ І ПІДТИПІВ ЛОКАТИВНИХ НАЙМЕНУВАНЬ НА *-НИК* У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (КІНЦЯ XVII – ПОЧАТКУ XXI СТ.)

Сіроштан Т.В., аспірант

Запорізький національний університет

У статті простежуються шляхи становлення словотвірної структури та розвиток семантики іменників із суфіксом **-ник** на позначення місця в новій українській мові кінця XVII – початку XXI ст.

Ключові слова: nomina loci, словотвірний тип і підтип, словотвірна структура, денотативна база, словотвірний формант, суфікс, дериват.

Сероштан Т.В. ФОРМИРОВАНИЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТИПОВ И ПОДТИПОВ ЛОКАТИВНЫХ НАИМЕНОВАНИЙ НА **-НИК** В НОВОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ (КОНЦА XVII – НАЧАЛА XXI В.) / Запорожский национальный университет, Украина

В статье прослеживаются пути становления словообразовательной структуры и развитие семантики существительных с суффиксом **-ник** со значеним места в новом украинском языке конца XVII – начала XXI в.

Ключевые слова: nomina loci, словообразовательный тип и подтип, словообразовательная структура, денотативная база, словообразовательный формант, суффикс, дериват.

Siroshtan T.V. THE DEVELOPMENT OF THE WORD-FORMING TYPES AND SUBTYPES OF THE LOCATIVE NOMINATIONS WITH SUFFIX **-НИК** IN NEW UKRAINIAN LANGUAGE (THE END OF THE XVII – BEGINNING OF THE XXI CENTURY) / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article traces the ways of formation of the word-forming structure and the development of semantics of the nouns with suffix -**ник** denoting place in New Ukrainian language of the end of the XVII – beginning of the XXI century.

Key words: nomina loci, word-forming types and subtypes, word-forming structure, denotative base, word-building formant, suffix, derivative.

Локативні назви (nomina loci) посідають провідне місце серед різних тематичних груп лексики. Вони утворюють «одну з найважливіших і найскладніших категорій, що пов’язана зі сприйняттям людиною навколишнього світу, зокрема просторових характеристик, і відображенням його в мовленні» [3, 5]. «У мовознавчій науці до локативів зараховують назви, котрі вказують на особливості ландшафту і навколишнього середовища, найменування місця перебігу дій, процесів. Сюди ж належать номени, пов’язані з рослинним і тваринним світом, а також деривати, що позначають споруди, найменування водоймищ і простору в широкому розумінні цього слова» [6, 270].

Назви місця належать до сфери широко вживаних слів і постійно привертають увагу науковців. Окремі аспекти цієї тематичної групи розглядалися в працях П.Білоусенка, О.Виноградової, І.Ковалика, Б.Креї, О.Пелехатої, І.Юдницької та ін., однак дотепер немає цілісного аналізу динаміки словотвірних типів і підтипів локативних найменувань на **-ник**. Метою статті є опис історії деривaційної підсистеми n. loci на **-ник** у новій українській мові (кінця XVII – початку XXI ст.).

1. Серед ***десубстантивів*** з локативною семантикою виразно окреслюються такі лексико-словотвірні групи: назви ділянок землі, на яких локалізуються якісь рослини, найменування будівель і приміщень, назви посуду, меблів та сховищ для неживих предметів. Інші групи представлені в обстежених пам’ятках нової української мови окремими утвореннями.

1.1. ***Назви ділянок землі, на яких ростуть або вирощуються людиною якісь рослини***, мотивуються найменуваннями рослин. Похідні цього лексико-словотвірного типу, за нашими матеріалами, фіксуються в українській мові початку XVIII ст.: *березник* (1728 ДНМ 183, СУМ І 160) "березовий гай, ліс"; *чагарник* (1780 ДДГетьм 136, СУМ XI 262, Арк II 246) "зарості багаторічних дерев’янистих кущових рослин", пор. *чігірьник* (Он II 371) від *чагарь* (Гр IV 443) "лісові зарості".

У XIX ст. цей лексико-словотвірний тип продовжує поповнюватися новотворами, напр.: *зільник* (1837 РусДн 105, СУМ III 573) "город, на якому є зелень"; *вишник* (Б-Н 80, СУМ І 543), пор. *вишенник* (Жел І 93); *хащникЎ* (Б-Н 374) "дрібний ліс; хащі"; *берестник* (Жел І 24, Гр І 52) "дрібний берестовий ліс"; *бузинник* (Жел І 48, СУМ І 250); *вербник* (Жел І 62, СУМ І 326); *виноградник* (Жел І 80, СУМ І 441); *ягідник* (Жел II

1111, СУМ XI 623), пор. *ягодник*, *ягудник* (Там само); *ялинник* (Жел II 1113, Гр IV 539); *яфинник, яфірник* (Жел II 1117), пор. *афинник, афінник* (Бук 20) "місце, де ростуть афини (чорниці)".

З початку XX ст. кількість дериватів цього типу неухильно зростає: *бірник* (Гр I 69) "дрібний сосновий ліс"; *бурячник* (115); *динник* (384) "грядка з динями"; *дубник* (Гр I 452, Он I 237, Арк I 146) "дубняк"; *квітник* (Гр II 223, СУМ IV 135), пор. *цвітник* (Арк II 238); *сливник* (Гр IV 150); *сосник* (170); *травник* (Гр IV 278, СУМ X 222) "місце, поросле травою"; *туршник* (Гр IV 297, ЕСУМ V 685) "густий дрібний ліс зі смерек" від *турш* – запозичення зі східнонорманських мов "карликове дерево, кущ" (ЕСУМ V 685); *хмельник*, *хмільник* (Гр IV 405, СУМ XI 98) "місце, де росте хміль"; *вільшник* (СУМ I 676), пор. *ільшник* (Арк I 198) "вільховий ліс"; *суничник* (СУМ VI 476), пор. *синичник* (Арк II 145), *суницник* (186) "місце, де ростуть лісові суниці"; *огурочнік, гурочник, гурочнік, гурошник* (Лис 61) "місце, де ростуть огірки"; *липник* (Он I 410); *трепітник* (II 300) "місце, зарослe трепетами (осиками)"; *хамник* (337) "хащі; лісок", пор. *хамазник* (Бук 609) "зарості, хащі", що, можливо, походить від *хамуз* (Он II 337) "хмиз"; *гайник* (Чаб I 215) "місце, де росте гай"; *вужиник* (Арк I 80) "місце, де росте ожина", пор. *їжинник* (I 200), *яжинник* (II 286); *грибник* (I 108); *лищинник* (287); *лохачник* "місце, де ростуть лохачі" (292); *лохінник* "місце, де ростуть лохіни" (292); *фийник* (II 221) "молодий сосновий ліс".

Пам'ятки нової української мови засвідчують наявність незначної кількості власних назв міст, сіл та інших населених пунктів переважно західних областей України з апелятивною основою, які утворювалися шляхом приєднання суфікса **-ник** до іменників на позначення рослин, що локалізуються в певній місцевості, напр.: *Омельник* (1750 ДДГетьм 118, Горп 245) "село Запорізької області" від *омела* "багаторічна вічнозелена рослина, яка паразитує на багатьох породах дерев" (СУМ V 692); *Стемник* (Он II 252), пор. *Стебник* (Янко 297) "місто Львівської області" від *стебло*; *Хмільник* (Янко 374, Горп 332) "місто Вінницької області" від *хміль*; *Кропивник* (Горп 171) "село Івано-Франківської області" від *кропива*; *Липники* (181) "село Львівської області" від *липа* тощо.

Назви місць за рослинами, що на них ростуть, можуть одночасно позначати самі дерева та кущі, тобто «в цих іменників із локативним значенням тісно переплітається кількісне значення збірності» [7, 110]. В окремих найменуваннях значення збірності висувається на перший план.

1.2. У текстах досліджуваного періоду були досить поширеними ***назви будівель, приміщень найрізноманітнішого призначення або їх частин***. Денотативною базою більшості десубстантивів із такою семантикою є найменування вмісту позначуваної споруди, приміщення. У межах цього лексико-словотвірного типу окреслюється кілька підтипів:

1.2.1. У сучасній українській літературній та діалектній мові фіксуються деривати на позначення спеціалізованих або природних приміщень для тварин, птахів, комах тощо, які утворилися від назв відповідних тварин, птахів і комах, напр.: *гадючник, гадюшник* (Гр I 264, СУМ II 11) "місце, де живуть гадюки; кубло гадюки"; *голубник* (Гр I 306, СУМ II 119); *гусник* (Гр I 343, СУМ II 198); *звірник* (Гр II 132) "звіринець"; *кінник* (245) "стайня"; *курник* (Гр II 330, СУМ IV 411) "курятник"; *муравник* (Гр II 455, Чаб II 295, Арк I 324), *мурашник* (Гр II 455, Он I 457, Арк I 324); *овечник* (Гр III 34), пор. *овешник* (Чаб III 27); *рибник* (Гр IV 15) "рибний садок"; *хурдник* (420) "приміщення для хурди – хворих овець"; *блощичник* (СУМ I 202) "місце, приміщення, де є дуже багато блощиць" від *блощиця*; *корівник* (IV 291), пор. *коровник* (Он I 378); *льошник* (СУМ IV 587, ЕСУМ III 348) від *льоха* "свиня; свиноматка"; *пташник* (СУМ VIII 381); *термітник* (X 89); *комашник* (Арк I 239); *прицник* (91) "мурашник" від *прица* "мураха"; *собачник* (II 160); *шкворешнік* (267); *жабник* (Бук 108) "недоглянута, незарибнена саджалка, що перетворилась у розплідник жаб" тощо.

1.2.2. Деривати на позначення приміщень для людей функціонували в незначній кількості в українській мові початку XX ст., напр.: *бабникь* (Гр I 15, Із 10) "місце у церкві, де стоять жінки"; *ваторник* (Гр I 129) "у житлі пастухів на полонинах відділення для житла, де сплять і готують їжу пастухи" від *ватра*; *жінник* (Он I 252) "місце в церкві, де стоять жінки".

1.2.3. Протягом XVIII – XXI ст. в українській літературній мові та в діалектах суфікс **-ник** оформлює назви приміщень, призначених для зберігання зернових та продуктів їх переробки, однак такі іменники не набули значного поширення дотепер. Похідні цього лексико-словотвірного типу мотивуються переважно назвами тих сільськогосподарських культур, продуктів їх переробки, для яких призначені відповідні споруди, приміщення: *сінникъ́* (1708 ДНМ 38, СУМ IX 226) "повітка, намет або приміщення над стайнею чи скотарником для зберігання сіна"; *половник* (Гр III 289, СУМ VII 89, Он II 106) "прибудова при хліві для сіна, соломи", пор. *полівник* (Бук 442) "місце, де зберігають полову"; *кокоргузник, кокорузник, кукурудзник, кукурузник* (Чаб II 189) "сарай для кукурудзи".

1.2.4. Назви господарських приміщень та їх частин іншого призначення, представлені окремими утвореннями в лексикографічних джерелах початку XIX ст., у XX ст. поступово виходять з ужитку. Вміст приміщень є денотативною базою панівної більшості таких найменувань, напр.: *казанникъ́* (Б-Н 176) "сарай для казанів"; *дровник* (Гр I 446, СУМ II 420) "сарай на дрова"; *квасник* (Гр II 231) "погріб для квашених овочів"; *рибник* (IV 15) "рід сараю, де солять рибу"; *стебник* (Гр IV 201, СУМ IX 679) "те саме,

що омшаник" від праслов'янського *істеба* "дім, господарство" (ЕСУМ І 382); *теленик* (Гр IV 253) "погріб"; *кочерник* (Он І 383) "місце, де лежить «ватраль» – дерев'яна палиця, якою загортають вогонь у печі" співвідносне з *кочерга*, пор. *кочережник* (Гр II 295, СУМ IV 315) "місце, де ставлять кочерги, ухвати".

1.2.5. Назви приміщень або їх частин за характерними ознаками чи певним призначенням мають різну мотивацію і функціонують переважно в діалектах: *комарник* (Гр II 275) "різновид намету для пастуха овець"; *погодник* (III 233) "флюгер"; *ступник* (Гр IV 223, СУМ IX 807) "майстерня або фабрика, де валяють вовну, шерсть і т.ін.; валяльня, сукновальня"; *денник* (СУМ II 242) "відгороджене місце в стайні для одного коня"; *льодник* (Чаб II 265) "дуже холодне приміщення"; *молошник* (Бук 295) "комора, погріб для зберігання молочних продуктів" та ін.

1.2.6. Формант **-ник** може не привносити нового значення, бути надлишковим при творенні деяких найменувань господарських приміщень: *валюшник* (Гр I 125) від *валюша* "сукновальня"; *пелевник* (III 106) "те ж, що *пелевня* – приміщення для зберігання соломи, полови, сіна тощо" від *пелева* "полова" (ЕСУМ IV 330): *пелева* > *пелевник, пелева* > *пелевня*; *погребник* (235) "погріб"; *льошник* (Чаб II 266) "льох".

1.3. Відіменникові похідні ***назви посуду*** на **-ник** у новій українській мові є однією з найчисленніших і найбільш розгалужених у семантичному плані груп, у межах якої сформувалося кілька лексико-словотвірних підтипів:

1.3.1. Десубстантиви на означення посуду, який служить для приготування їжі або зберігання продуктів, утворюються від основ слів, що позначають ці страви, продукти тощо. Цей лексико-словотвірний тип у XVIII – XIX ст. представлений дериватами, більшість з яких функціонує в українській мові дотепер, напр.: *чайникú* (1766 ДДГетьм 328, Гр IV 443, СУМ IX 265) "посудина з ручкою та носиком, у якій заварюють чай або кип'ятять воду"; *кашник* (Б-Н 181, Гр II 228, СУМ IV 126) "горщик для каші"; *бальсамник* (Жел І 11); *бражник* (Жел І 42, Гр І 91, Із 41) "чан для браги".

Мовні факти XX ст. свідчать про зростання продуктивності цього лексико-словотвірного типу: *бабник* (Гр І 15, Із 10, Бук 20) "посуд, в якому випікають баби (різновид паски)"; *бразолійник* (Гр І 92) "горщик, в якому варять сандал"; *відник, водник* (Гр І 221, СУМ І 718) "діжка для води"; *капустійник* (Гр II 219) "горщик для варіння капусти"; *квасник* (Гр II 231, Чаб II 161, Арк І 216) "діжка для квашенини"; *кавник* (СУМ IV 67) "посудина, у якій варять або подають каву"; *букєтник* (Гонч 466) "квітковий горщик"; *молошник* (466) "однолітровий глечик", пор. *молочник* (СУМ IV 793) "посудина, у якій подають до столу молоко або вершки"; *обєднік* (Гонч 465) "горщик на 5 – 7 літрів"; *соусник* (467) "миска місткістю 1 л", пор. *соусник* (СУМ IX 473) "посудина у формі довгастої чашки з ручкою, в якій подають соус"; *цвєточнік, цвєтнік, квітник, цвітник* (Гонч 466) "квітковий горщик"; *серник, сирник* (Арк II 145) "мішок для сиру"; *помийник* (69); *мамалижник* (Бук 275) та ін.

1.3.2. Найменування посуду за місткістю та іншими ознаками: *мѣрникú, мірник* (1766 ДДГетьм 336, Он І 444) "посуд з мірою для молока" від *мѣра, міра*; *відерник* (Гр І 212, Із 111, СУМ І 582) "горщик, чавун місткістю в 1 відро"; *купільник* (Гр II 327) "ванна"; *калинник* (Он І 336) "дерев'яний посуд для глини, вапна" від *калина*; *сунник* (II 266) "дерев'яний посуд", що, можливо, є результатом видозміни *суд* "посуд" (ЕСУМ VI 467): *судник* > *сунник*; *парники* (Гонч 466) "два спарені між собою перемичкою горщики"; *ночник* (Арк І 351) "нічний горщик, виготовлений ремісником-гончарем"; *кавушник* (Бук 181) "металевий горщик з випуклим круглим дном" від *кауш* "ківш" (ЕСУМ II 407) тощо.

1.4. «За допомогою похідного суфікса -**ник** від основ іменників – назв різних предметів утворено ряд іменників чоловічого роду на позначення ***сховищ для предметів***, названих початковими словами» [4, 24], – зазначає І. Ковалик. Група десубстантивів із такою семантикою фіксується в пам'ятках XVIII ст., напр.: *бритовникú* (1744 ДНМ 305); *свѣшник* (Ков І 116), пор. *свічник* (СУМ IX 98) «підставка для свічки або свічок"; *мисникú, мисник* (КвОсн II 126, СУМ IV 719), пор. *мисьнік* (Он І 441) "полиця для кухонного посуду".

У XIX ст. цей лексико-словотвірний тип поповнюється новотворами, напр.: *офирникú* (Б-Н 267) "жертовник" від *офіра* "жертва"; *біжник, божник* (Жел І 37, СУМ І 212) "поличка з образами".

Сучасна українська мова документує більше утворень: *гасник* (Гр І 276, СУМ II 39) "керосинова лампа"; *драбинник* (Гр І 439) "кузов возу" від *драбина* "бічні сторони возу у вигляді драбини"; *мучник* (Гр II 45, СУМ IV 834) "ящик, у який падає борошно з-під каменя"; *образник* (Гр III 24); *порошник* (354) "ріг для пороху"; *судник* (Гр IV 226, СУМ IX 827) "полиця, шафа для посуду, буфет" від *суд* "посуд" (ЕСУМ VI 467); *цигарник* (Гр IV 429, Бук 623); *багажник* (СУМ І 78); *бумажник* (255) "кишеньковий портфельчик для паперових грошей і документів"; *відник, водник* (718) "виступ дошки, закладеної в стіну, ослін, на який ставлять відро з водою"; *гольник* (II 120) "коробочка або подушечка, де зберігаються швацькі голки"; *попівник* (Он II 114) "місце для попелу під грубою, кухнею"; *брусник* (Чаб І 107, Арк І 33) "схожа на ріжок дерев'яна посудина, яка чіпляється косарем до пояса і в якій тримають брусок-точило"; *гладишник* (Арк І 91) "пристосування зі стовбура молодої сосни, на яке вішають глечики для просушування" від *гладиш*

"глечик"; *табачник* (II 190); *патроннік* (32) "патронташ"; *зилізник* (Бук 164) "ящик, у якому зберігаються різні слюсарські інструменти" тощо.

1.5. Десубстантиви на **-ник**, що називають ***ділянки землі за певними ознаками, призначенням або за розташованими на них якимись неживими предметами***, фіксуються, за нашими даними, в українській мові початку XIX ст. Вони мотивуються переважно назвами предметів, ознак, що притаманні їм: *смітник* (Б-Н 333, Гр IV 158, СУМ IX 408); *попільник* (Гр III 332) "місце для зсипання попелу"; *лишайник* (Арк I 214) "місце, де качався кінь". У межах цього лексико-словотвірного типу трапляються також власні назви поселень, утворені від апелятивних основ, напр.: *Іздебник* (Янко 337) "місто Львівської області" від *издеба, издовб* "шахта"; *Попельники* (Горп 268) "село Івано-Франківської області", пор. *попільник* (Гр III 332) та інші. Трапляються окремі назви населених пунктів за ім'ям власника чи першого поселенця, напр.: *Чечельник* (Янко 385) "смт Вінницької області, відоме з XVII ст." від прізвища землевласника *Чечелі*.

1.6. У сучасній діалектній мові зафіксовано кілька іменників на **-ник** із загальним значенням "***поле, з якого знято врожай***", напр.: *житник* (Лис 73) "поле, з якого скошено жито"; *жнєвнік, жнівнік* (74) "поле, з якого скошено жито, пшеницю, просо тощо"; *кияшник, кіяшник, китяшник* (95) "поле, з якого зібрано кукурудзу" від *киях* "качан кукурудзи" (СУМ IV 158); *ріпник* (Он II 178) "поле, з якого знято картоплю " від *ріпа* "діал. картопля" (СУМ VIII 575).

1.7. Незначна кількість ***назв наземних доріг та ділянок землі, призначених для проходу, проїзду***, фіксується лише в українській мові XX ст.: *межник* (Гр II 415) "смуга незасіяної землі між двома нивами"; *хідник, ходник* (IV 400) "доріжка, стежка".

1.8. ***Найменування водоймищ та їх частин*** на **-ник**, як правило, є похідними від іменників на позначення гідрооб'єктів або флори, фауни, вони нечасто вживаються в українській мові всього досліджуваного періоду, а у XX ст. функціонують переважно в діалектах: *источник*и́ (Зін 195, Сков I 96) від *істок*; *лиманник* (Гр II 359) "нерухома під час вітру частина лиману"; *рибник* (СУМ VIII 528) "ставок". Нечисленними є власні назви річок, озер, ставків та інших водоймищ, які мають апелятивну основу, напр.: *Омельник* (1750 ДДГетьм 118, Янко 259) "ріка бас. Дніпра" від *омела*; *Жабник* (Янко 134) "ріка бас. Західного Бугу"; *Кагальник, Когильник* (157) "ріка бас. Дніпра" від тюркського *кага, кога* "очерет, очеретяний" зі вставним [л'], тобто "місцевість біля річки, багата очеретами"; *Кропивник* (199) "ріка бас. Дністра"; *Лопатник* (213) "ріка бас. Дунаю" від укр. діал. *лопаття* "латаття" тощо.

1.9. Творення ***назв транспорту*** на **-ник** є обмеженим в українській мові кінця XVII – початку XXI ст. Похідні цього словотвірного типу фіксуються в пам'ятках XX ст., напр.: *вітрильник* (Із 128, СУМ I 688) "судно з вітрилами"; *візник* (СУМ I 668) "найманий кінний екіпаж"; *кукурудзник* (СУМ IV 388), *кокоргузник, кокорузник, кукурузник, кукургузник* (Чаб II 189) "літак-кукурузник"; *колесник, колисник* (Арк I 235) "віз".

1.10. ***Назви обмежених територій*** на **-ник**, що використовуються для певних господарських потреб, функціонують в українській мові XVII ст., однак майже не вживаються в сучасній мові: *дробинник* (Б-Н 124, Гр I 446) "двір і хлів, де утримують домашню птицю" від *дробина* "свійська птиця" (СУМ II 419); *бджольник* (Чаб I 70) "пасіка".

Суфікс **-ник** виступає також складником похідних формантів у відіменниковому словотворенні n. loci.

Формант **-арник** як неподільна словотворча суфіксальна одиниця утворився від **-ар**, який оформлює іменники – назви осіб за родом діяльності, напр.: *свиня* > *свинар* > *свинарник*. Зі зміною мотиваційної співвіднесеності виник самостійний суфікс **-арник**: *свиня* > *свинарник*. Цей формант активно функціонує в українській мові XX ст. у відсубстантивах на позначення приміщень для тварин, напр.: *свинарник* (Гр IV 106, СУМ IX 70), пор. *свинярник* (Он II 207); *вівчарник* (Он I 116), пор. *овчарник* (Чаб Ш 28); *скотарник* (Он II 307); *короварник* (Он I 378, Арк I 243, Бук 225); *собакарник* (Арк II 160) та ін. Подібні назви часто мають вузьколокальне поширення, наприклад, *короварник* – «найхарактерніше для середньополіського говору, зрідка воно фіксується у волинському й подільському говорах південно-західного наріччя»; *свинарник* – «фіксується в усіх говорах»; *вівчарник* – «зрідка вживається в усіх говорах української мови» [5, 4]. За допомогою суфікса **-арник** утворено також назви посуду: *кулішарник* (Гр II 322) "великий горщик, у якому варять кулешу"; *кав'ярник* (СУМ IV 67) "посудина, у якій варять або подають каву".

Складний формант **-атник (-ятник)** походить від суфікса іменників четвертої відміни множини **-ат(ят)+ник** (*качка* > *качата* > *качатник*) і використовується для творення назв приміщень, призначених як для недорослих істот, так і для звичайних тварин. Такі деривати активно функціонують у сучасній українській мові: *голуб'ятник* (Гр I 306, СУМ II 120); *гусятник* (Гр I 343, СУМ II 199); *качатник* (Гр II 227, Арк I 214); *курятник* (Гр II 331, СУМ IV 414), пор. *курчатник* (СУМ IV 414), *куратник* (Арк I 270); *свинятник* (Гр IV 106); *телятник* (253); *ведмежатник* (СУМ I 315) "приміщення для ведмедів у зоологічному саду, звіринці"; *кролятник* (IV 365); *лошатник* (IV 550); *мавпятник* (IV 588); *поросятник* (VII 284); *страусятник* (IX 753) тощо.

Суфікс **-овник (-івник)** постав унаслідок перерозкладу прикметникового форманта **ов(ів)+ник**. Такі похідні позначають місця найрізноманітнішого призначення в новій українській мові:

– приміщення для тварин: *воловник* (Гр І 250, СУМ І 727); *звірівник* (Гр ІІ 132) "звіринець"; *слоновник* (СУМ ІХ 375); *ройовник* (Чаб ІV 46); *шпаківник* (Арк ІІ 273); *шпачивник* (274);

– посуд і вмістища для неживих предметів: *жертовникú* (Б-Н 137, Гр І 480); *борщівник* (Жел І 41, Гр І 89, СУМ І 222) "горщик, у якому варять борщ"; *іговник* (Гр ІІ 195) "коробочка або подушечка, де зберігаються швацькі голки".

Деякі з наведених дериватів на **-овник (-івник)** можуть мати відад'єктивне походження.

Досить продуктивним у новій українській мові для творення локативних назв від іменникових основ виступає похідний формант **-аник(-анник)**, який виник «унаслідок зміни мотиваційних стосунків з твірними основами іменникових утворень з суфіксом **-ник** від прикметників, що мали в своєму складі елемент **-ан-**» [2, 90]:

– назви ділянок землі різноманітного призначення: *баштанник* (Жел І 15, Гр І 35, ЕСУМ І 156) "бір зі старих товстих ялин" від *башта* "висока стара смерека" (ЕСУМ І 156); *бджоляник* (СУМ І 117) "пасіка";

– найменування приміщень, споруд: *имшаникú* (1744 ДНМ 306) "приміщення для зберігання вуликів з бджолами взимку, утеплене мохом" від *мох* (ЕСУМ ІІІ 524), пор. *мшаник* (Гр ІІ 458), *омшаник* (ІІІ 54), *вівшаник* (Чаб І 179), *омшанник, ольшанік* (Луг 116); *бджоляник* (Жел І 15, Гр І 36, Із 18) "погріб, де зимою тримають вулики з бджолами, омшаник"; *полов'яник* (Гр ІІІ 286) "половня";

– назви посуду, вмістищ для неживих предметів мотивуються найменуваннями їх вмісту: *глиняник* (Гр І 289, СУМ ІІ 85) "посудина, у якій розводять глину або крейду для мазання долівки, стін"; *водяник* (Гр І 247) "посудина для води"; *золяник* (ІІ 179) "посудина для зоління шкір"; *борошняник* (Чаб І 99) "короб, куди надходить змелене борошно"; *соляник* (Арк ІІ 162) "невелика коробка з березової кори". Для оформлення деяких назв сховищ для неживих предметів суфікс **-аник** поєднується з основами іменників, що означають матеріал, з якого зроблено це сховище: *лозяник* (Гр ІІ 375) "корзинка з лози"; *жаливяник* (Он І 248) "мішок з кропив'яного полотна" від *жалива* "кропива"; *солом'яник* (Арк ІІ 161) "посудина, виплетена з соломи, для зберігання зерна" тощо.

Деякі з наведених назв на **-аник(-анник)** можна кваліфікувати як відприкметникові похідні.

Поодинокі n. loci з різноманітною семантикою, утворені в новій українській мові за допомогою інших похідних суфіксів:

-ушник: *свинюшник* (Гр ІV 106, Арк ІІ 138) "свинарник";

-ечник (-ешник, -ичник): *киселичник* (Гр ІІ 239); *ложечник* (Гр ІІ 374, СУМ ІV 540) "футляр для ложки, що носився запорожцями біля пояса"; *огнечник* (Он ІІ 15) "місце в полі, де горіла ватра"; *кулешник* (Чаб ІІ 227) "сумка для куль у запорожця, що носилася звичайно під час походу"; *шпачечник* (Арк ІІ 274) "приміщення для шпаків у формі будиночка";

-еник (-енник): *мшеникú* (1723 ДНМ 139) "омшаник"; *жертвенник* (Сков І 254); *соломеник* (Лис 190) "соломяна хата";

-ельник: *кущтельники* (Гр ІІ 336, ЕСУМ ІІ 171) "дрібний ліс з галявинами на низинах", пов'язується з *кущ* (ЕСУМ ІІ 171);

-інник: *кулешінник* (Гр ІІ 322).

2. «Утворення за допомогою суфікса **-ник** від ***дієслівних*** основ на українському ґрунті отримують поширення починаючи з XIV ст.» [1, 111]. В українській мові XVIII – XX ст. зафіксовано ряд девербативів, що позначають місце, де виконується дія, названа твірною основою:

2.1. ***Назви приміщень та спеціально обладнаних місць,*** що мають різноманітне призначення: *зимовникú* (1745 ДНМ 307, СУМ ІІІ 567), пор. *зімовник* (Гр ІІ 153), *зимівник* (СУМ ІІІ 566, Он І 309) від *зимувати (зимовати)*; *дневник* (Гр І 394) "загорожа в полі для загону овець під час спеки"; *відхідник* (Із 128); *витверезник* (СУМ І 508); *парник* (IV 72) співвідносне з *парити* тощо.

2.2. ***Найменування посуду, вмістищ*** за дією, засобом для здійснення якої вони є, напр.: *ставник* (КвОсн ІІІ 320) "великий церковний свічник"; *дійник* (Гр І 390) "дійниця"; *відстійник* (СУМ І 642) "техн. басейн, резервуар або спеціальна посудина для очищення рідини, відстоювання"; *зливник* (Лис 84) "невеликий глиняний горщик переважно для варіння каші"; *поливаник* (Он ІІ 104) "цебрик на трьох ніжках, у якому золять білизну" від *поливати* "золити білизну, мочити в розчині золи"; *ставнік* (Гонч 465) "горщик на 20 літрів і більше для варіння борщу під час ритуальних обрядів та для зоління білизни" та ін.

2.3. Девербативи на означення ***місцевості, територій, що з'явилися внаслідок якихось дій чи на яких відбувається певна дія***, у незначній кількості фіксуються в лексикографічних джерелах XX ст.: *заказник* (Гр ІІ 45) "заповідний ліс"; *звисник* (130) "обривистий берег"; *дрімник* (Он І 235) "гай"; *різник* (Арк ІІ 121) "зарості молодої берези".

2.4. Віддієслівні ***назви транспорту*** фіксуються як виняток у новій українській мові і мають вузьке спеціальне значення, напр.: *плавник* (Зін 282) "різновид човна"; *тесаник* (ЛісКарп 355) "односекційний пліт з дуже товстих колод, підтесаних з двох боків для полегшення сплаву".

Значна кількість девербативів утворилася за допомогою складних формантів унаслідок ускладнення суфікса **-ник** дієслівними суфіксальними елементами. Коло таких похідних починає розширюватися з XIX ст., але особливого розвитку набуває у XX ст. [1, 111]. В обстежених джерелах виявлено лексико-словотвірні групи назв посуду, вмістищ для неживих предметів, транспорту, що оформлювалися такими похідними суфіксами:

-альник (-ельник): *мазальник* (Гонч 466) "горщик для дьогтю", пор. *мазельник* (Арк I 300) "посудина, у якій розводять глину білити хату"; *бомбардувальник* (СУМ I 216) "бомбардувальний літак";

-ильник (-ільник, -інник): *свѣтилник* (Сков II 93); *варильник* (Б-Н 68) "великий глиняний горщик", пор. *варінник, варійник* (Жел I 56, Гр I 127, Гонч 465) "різновид кухонного горщика"; *золильник* (Б-Н 158) "горщик для зоління білизни", пор. *золільник* (Гр II 178), *золінник* (Гр II 178, Чаб II 113, Гонч 465); *сьватильник* (Он II 270) "кошик, у якому носять святити продукти на Великдень"; *горільник* (Арк I 102) "місце, на якому спалювали хмиз"; *ціжілник* (Бук 627) "посудина, в якій цідять молоко", пор. *чіжільник* (645) "глечик глиняний";

-овник: *пастівник, пастовник* (1656 Лохв 23, Гр III 101, Бук 391) "обмежена під пасовище ділянка землі поблизу житла", пор. *пасьцівник* (Он II 44);

-еник: *плетеник* (Лис 162) "обплетений лозою бутель".

3. Від ***прикметників*** за допомогою суфікса **-ник** утворилися найменування місць з певними ознаками, названими мотивувальним словом. Такі деривати з різноманітним лексико-семантичним значенням у невеликій кількості зафіксовані в українській мові XIX – XXI ст.:

3.1. ***Назви приміщень та їх частин*** зрідка трапляються в пам'ятках XIX ст., напр.: *литникú* (Б-Н 210) "літнє житло"; *яловник* (Б-Н 413, Жел II 1113) "загорода або хлів для худоби" від *яловий* "який ще не дає приплоду (про самиць сільськогосподарських тварин)", пор. *ялівник* (Жел II 1113, СУМ XI 643), *єлівник* (Гр I 468); *холодник* (1856 ЗЮР I 78, Гр IV 409, Он II 344) "погріб" від *холодний*.

У XX ст. цей лексико-словотвірний тип поповнюється новотворами: *передник* (Гр III 116) "передня кімната"; *порожник* (345) "місце біля дверей, де зазвичай ставлять віник"; *потайник* (375) "таємний хід"; *тайник* (IV 243) "таємне місце"; *темник* (253) "темне приміщення" від *темний; жіношник* (Бук 116) "місце в церкві, де стоять жінки, бабинець" від *жіночий*; *земник* (162) "вид погреба", пор. *зимник* (165) тощо.

3.2. ***Найменування розлогого простору, ділянок землі різного призначення***: *молодник* (Гр II 442) "молодий сад, ліс"; *мутник* (456) "мутне джерело"; *пішник* (III 190) "стежка для пішоходів" від *піший*; *сушник* (IV 234) "суха частина лісу"; *цілник* (432) "незаймана земля"; *гусник* (Он I 201) "чагарник" від *густий (густник > гусник)*; *заповєднік* (Арк I 173) від *заповідний*.

3.3. ***Назви сховищ для неживих предметів***, напр.: *холодник* (Гр IV 409, СУМ XI 119) від *холодний*, пор. *холодильник* (СУМ XII 15) від *холодильний*.

4. ***Відчислівникові*** похідні локативні назви на **-ник** в українській мові малопоширені й не фіксуються в обстежених літературних пам'ятках до XX ст., у сучасній мові кілька таких найменувань функціонують у діалектах для позначення місць, які складаються з кількох частин. Вони охоплюють тематичні групи ***назв посуду***: *двійник* (Гр I 362) "різновид миски близько семи вершків у діаметрі", пор. *двойніки* (Гонч 466) "два спарені між собою перемичкою горщики"; а також ***засобів пересування*** в професійній лексиці лісосплаву: *четвірник* (ЛісКарп 355) "половина односекційного плоту"; *двуйник, двойник* (359) "пліт, що складається з двох секцій"; *тройник, труйник* (359) "пліт, що складається з трьох секцій".

Огляд динаміки словотвірної структури n. loci на **-ник** у новій українській мові дає підстави стверджувати, що на початку XVIII ст. сформувалися всі основні лексико-словотвірні типи найменувань з локативною семантикою, які функціонують у сучасній українській мові. Протягом XIX – XX ст. простежується підвищення продуктивності цього форманта, поліморфемізація суфікса -**ник**, тобто «поява поширених морфемно ускладнених суфіксів, які перебувають на різних етапах спеціалізації, руху до однозначності» [2, 195].

Десубстантиви формують кілька лексико-словотвірних типів, що активно функціонують у новій українській мові з кінця XVII ст. і продовжують поповнюватися новотворами дотепер: назви ділянок землі, на яких локалізуються якісь рослини, найменування різноманітних приміщень, назви посуду та вмістищ для неживих предметів. Словотвірні типи назв доріг, водоймищ, обмежених територій певного призначення та назв транспорту почали функціонувати, за нашими матеріалами, у кінці XVII ст., однак не набули значної продуктивності. Пам'ятки нової української мови фіксують також поодинокі приклади

відіменникових похідних на **-ник**, які позначають топооб'єкти, зокрема, назви поселень людей та найменування водоймищ. Такі номени творяться за зразком лексики апелятивної й мотивуються переважно назвами рослин, що локалізуються в цій місцевості. Похідні форманти **-арник, -атник (-ятник), -овник (-івник), -ан(н)ик** виявляють активність у творенні найменувань приміщень, посуду, вмістищ для неживих предметів.

Денотативна база віддієслівних похідних на **-ник** спирається на найменування дії, яка відбувається в певному місці, або дії, засобом для здійснення якої є позначуване місце. Продуктивність у творенні девербативів виявляють похідні суфікси **-ільник, -інник.** Із початку XVIII ст. формуються лексико-словотвірні типи віддієслівних назв приміщень, посуду, вмістищ, а також кілька назв територій і транспорту.

Лексико-словотвірне значення місця також виражають окремі деад'єктиви та відчислівникові похідні на **-ник**, що фіксуються переважно в сучасних діалектах.

Таким чином, обстежені мовні факти кінця XVII – початку XXI ст. дозволяють констатувати, що в структурі лексико-словотвірної категорії n. loci суфікс **-ник** відзначається продуктивністю у відіменниковій деривації, інші словотвірні типи представлені в новій українській мові нечисленними похідними. Формант **-ник** із широким набором лексико-словотвірних значень відіграв значну роль у розвитку словотвірної підсистеми n. loci в українській мові кінця XVII – початку XXI ст.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Арк	Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2-х т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.
Б-Н	Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко / [підгот. до вид. В.В. Німчук]. – К.: Наук. думка, 1966. – 423 [1] с.
Бук	Словник буковинських говірок / [ред. Н.В. Гуйванюк]. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
Гонч	Бережняк В. Лексика східнополіських гончарів / В. Бережняк // Український діалектологічний збірник: [книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / упоряд., ред., передм. П.Ю. Грищенка]. – К.: Довіра, 1997. – С. 459 – 468.
Горп	Горпинич В.О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України (ойконіми, ад'єктоніми, катойконіми) / В.О. Горпинич. – [2-е вид.]. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2000. – 370 с.
Гр	Словарь української мови: в 4 т. / [зібр. ред. журн. «Киев. старина» / упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б.Грінченко]. – К., 1907 – 1909.
ДДГетьм	Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: зб. документів / АН України. Ін-т української археографії та ін. / [упоряд., автор передмови та комент. В.Й.Горобець; відпов. ред. Л.А.Дубровіна]. – К.: Наук. думка, 1993. – 392 с. – (Пам'ятки політично-правової культури України).
ДНМ	Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.: (матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / [підгот. до вид. В.А. Передрієнко; відп. ред. В.В. Німчук]. – К.: Наук. думка, 1976. – 416 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [ред. О.С. Мельничук]. – К.: Наук. думка, 1982 – 1988.
Жел	Желехівський Є. Малорусько-німецький словник: у 2 т. / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів: Друкарня тов. ім. Шевченка, 1886. – 1117 с.
Зін	Зіновіїв К. Вірші. Приповісті посполиті / Климентій Зіновіїв / [підгот. тексту Чепіги І.П.; вст. ст. Колосової В.П., Чепіги І.П.; відп. ред. Німчук В.В.]. – К.: Наук. думка, 1971. – 392 с.
ЗЮР	Записки Южной Руси / издалъ П.Кулишъ. – С.-Петербургъ. – Т. 1. – 1856. – 323 с.
Із	Ізюмов О. Українсько-російський словник: [за новим правописом]. – Харків – Київ: Державне видавництво України, 1930. – 980 с.
КвОсн	Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: в 3 т. / [відп. ред. М.А. Жовтобрюх]. – Харків: Харківський державний університет, 1978 – 1979.

Лис	Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – К.: Наук. думка, 1974. – 270 с.
ЛісКарп	Сабадош І. Лісосплавна лексика українських говорів Карпат / І. Сабадош // Український діалектологічний збірник: [книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / упоряд., ред., передм. П.Ю. Грищенка]. – К.: Довіра, 1997. – С. 343 – 398.
Лохв	Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. / [підгот. до вид. О.М. Маштабей та ін.]. – К.: Наук. думка, 1986. – 223 с.
Луг	Сікорська З.С. Словник діалектної лексики Луганщини / З.С. Сікорська, В.О. Шевцова, Л.І. Шутова / [за ред. З.С. Сікорської]. – К.: Шлях, 2002. – 224 с.
Он	Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. / М.Й. Онишкевич / [відп. ред. І.Г. Матвіяс]. – К.: Наук. думка, 1984.
РусДн	Русалка Днѣстровая: (фотокопія з вид. 1837 р.) / [вст. ст. О.І. Білецького]. – К.: Вид-во Художньої літератури "Дніпро", 1972. – 136 с.
Сков	Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: у 2 т. / Г.С. Сковорода / [гол. ред. В.І. Шинкарук]. – К: Наук. думка, 1973.
СУМ	Словник української мови: у 11 т. / [ред. колегія: І.К.Білодід (гол.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
Чаб	Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: в 4 т. / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 1992.
Янко	Янко М.Т. Топонімічний словник України: [словник-довідник] / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: (нариси із словозміни та словотвору) / С.П. Бевзенко. – Ужгород, 1960. – 416 с.
2. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П.І. Білоусенко. – К.: Київський державний педагогічний інститут, 1993. – 214 с.
3. Виноградова О. В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Виноградова. – К., 2001. – 19 с.
4. Ковалик І.І. Назви місця в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами (словотвір) / І.І. Ковалик // Слов'янське мовознавство: [збірник статей]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 288 с. – С. 6 – 37.
5. Матвіяс І.Г. Діалектна основа словотвору в українській літературній мові / І.Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2005. – № 5. – С. 3 – 14.
6. Меркулова О. Конфіксальні nomina loci в українській мові XI – XVIII століть / О. Меркулова // Вісник Прикарпатського національного університету. – 2006. – № 15 – 18. – С. 270 – 274.
7. Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника: [монографія] / В.П. Олексенко. – Херсон: Айлант, 2005. – 336 с.